

A CEU történelmi épületei

25 ÉVES LETT A KÖZÉP-EURÓPAI EGYETEM (CENTRAL EUROPEAN UNIVERSITY), AMIT EGY ÚJ ÉPÜLET ÁTADÁSÁVAL ÜNNEPELHETNEK MEG. BELVÁROSI CAMPUSÁNAK TÖRTÉNETE ENNÉL PERSZE SOKKAL RÉGEBBRE NYÚLIK VISSZA.

A HÁZSOR TÖBB ÉVSZÁZAD ÉPÍTÉSZETÉNEK EREDMÉNYE, AMELY ELEMEINEK FELÚJÍTÁSÁVAL, EGYBENYITÁSUKKAL EGY SOKFÉLE TUDOMÁNYÁGNAK OTTHONT ADÓ NEMZETKÖZI EGYETEM MÉLTÓ OTTHONA LETT

E terület már az egykori városfalon kívülre esik, így fejlődése, beépítése akkor indult be igazán, amikor a várossal a növekedés gátjává vált és elveszítette jelentőségét. Ennek megfelelően a 18. század hajnalán délről indult a terület beépítése. A korabeli Belvárostól északra 1786-ban indult meg az Újépület (Neugebäude) építése – a mai Szabadság tér és az azt körülvevő épületek helyén megvalósult hatalmas katonai beruházás újabb lökést adott a terület beépülésének, amelyet 1790-ben neveztek el Lipótvárosnak. Az előző évben már el is készült az első rendezési terv a területre, kijelölve a mai Erzsébet tér és a Bazilika helyét, valamint szabályos, négyzetárcsós utcahálózatát. Ez a tervezés jelölte ki a Nádor utca-Október 6. utca-Zrínyi utca által határolt tömböt is, amely a Közép-európai Egyetem több épületének is helyszíne. Hat évvel később Hild József is készített egy rendezési tervet, ez már a mai Markó utca vonaláig szólt. A fejlődést az 1838-as árvíz pusztítása megakasztotta, de meg nem állíthatta. Ez – többek között – Hild József és Pollack Mihály jelentős korszaka volt, amely számos klasszicista épülettel gazdagította a város e részét is. A telkek beépülése ekkor már inkább a Terézváros felől haladt a Duna irányába. Az 1870 körüli térképeken még viszonylag sok üres telket találunk, ezek azonban az első világháború idejére gyakorlatilag teljesen megszűntek. Ezzel párhuzamosan az ipari funkciójú épületek, így például a malmok és a Valero selyemgyár is kiszorultak a területről, helyüket lakóépületek és államigazgatási, igazságszolgáltatási funkciójú épületek vették át. A millenniumi években alakult ki a mai Kossuth tér területe, az Újépület helyén pedig a Szabadság tér ma is álló történelmi épületei magasodtak.

NÁDOR UTCA 9.

A reformkor építkezései középette a Nádor utca és a Zrínyi utca sarkán gróf Festetics Antal építtetett magának palotát. Bár az építetendő család nem volt tősgyökeres pestinek mondható, az egyre élénkülő politikai élet az arisz-

tokráciát is a városba vonzotta, így sorra épültek a városhatáron kívül az újabb és újabb főúri paloták. A Nádor utcai palota így már egy pénzügyi, politikai központban épült fel, nem csodálkozunk tehát, hogy a bérlők között ügyvédi irodákat és kereskedelmi bankokat is találunk, köztük a Loyds Bankot.

Festetics 1803-ban egy nyaraló villát, az 1810-es években pedig a régi Festetics-kastélyt Pollack Mihállyal tervezette meg. Elégedett lehetett munkájával, hisz a Zrínyi utca felé elnyúló hosszú saroktelek beépítésével is őt bízta meg. A Zrínyi utca felőli tömbbe kerültek a kocsi-színék, istállók, továbbá valószínűleg a személyzeti lakások és egyéb kiszolgáló helyiségek is – a ránk maradt tervanyag sajnos igen hiányos.

A palota leginkább kiemelkedő része a sarokra tervezett bejárat, amelyhez az udvar és az emeleti helyiségek jól átgondolt módon csatlakoznak. A sarok 45 fokos levágása biztosítja a bejárat helyét, a félköríves záródású kapu feletti hármás ablaktagolás tovább hangsúlyozza a bejáratot tengelyt. A kapun belépve kerek alaprajzú előcsarnokba, majd nyolcszögletű, fülkékkel bővített újabb csarnokba jutunk. Utóbbiból léphetünk tovább az udvar, vagy a visszafogott díszítésében is klasszikus eleganciát sugárzó lépcsőház irányába. A bejárat csarnokok felett díszes, kerek alaprajzú termet alakított ki Pollack. Ez a rész, a gondosan megtervezett, egymáshoz logikusan kapcsolódó terek együttese jelenti a palota legértékesebb magját. A klasszicizmus korának megfelelően az épület eleganciáját a jól eltalált arányok, a világos terek, a mértékartó, de igen magas színvonalon kivitelezett részletek adják.

A második világháborút az épület is megszenvedte. 1945-ben államosították, 1948-ban a Gazdasági Főtanács költözött be. A kommunizmus legsötétebb éveiben a katonai hírszerzés, a későbbi ÁVH használta a felsőbb emeleteket, a pincében börtön működött. A hatvanas évekig mások mellett az Országos Terhivatal is használta a palotát. Ezután a rendszerváltásig a METALIMPEX

irodái működtek az épületben. 1992 óta a Közép-európai Egyetemé az épület, az Egyetem által megrendelt felújítás 1995-ben a Magyar Építőművészek Szövetségének díját nyerte el (tervezők: Ágostházy László, Iványi László, Dulácska Endre).

NÁDOR UTCA 11.

Szomszédjához hasonlóan ezt az épületet is a Festetics család építtette. Festetics Dénes megrendelésére 1865-re épült fel a ház, amelyet a következő évtizedekben is családi kézben tartottak. 1901-től Festetics Imre, 1912-től a még kiskorú Festetics Kristóf lettek tulajdonosai. A ma álló épületet utóbbi számára építtette a főúri család 1914-15-ben, Jánszky Béla és Szivessy Tibor tervei szerint. Jánszky Béla a Kós Károly köré szerveződő, nemzeti építészeti stílust kereső ún. „Fiatalok” művészcsoporthoz tartozott. 1909–1918, illetve 1925–1932 között is közösen készített terveket Szivessyvel. A Nádor utcai épületen is jól látható azon törekvésük, hogy a magyar népi díszítőművészet elemeit a legmodernebb szerkezetépítéssel ötvözzék.

A Nádor utca 11. elrendezése tipikusan budapestinek mondható: egy belső udvar köré szervezett épület, két lépcsőházzal, a földszintet szinte teljesen elfoglaló üzlethelyiségekkel, házmesteri lakással. (Az egyik emeleti lakásban maga Jánszky is lakott.) Az utcai főtraktust a középtengelyéből kidomborodó háromtagú lépcsőn lehet megközelíteni, a hátsó traktust kisebb és egyszerűbb formáltságú lépcső szolgálja ki. A hátsó részt körfolyosós rendszerrel alakították ki. A pincészinthez helyezték el a kazánt, a raktárakat és a pincerekeszeket.

A szimmetrikus tagolású öttengelyes homlokzatot háromoldali, kiugró erkélykorlátok és köríves, zárt loggiák tagolják. A vízszintes tagolást az első és a második emelet között, a homlokzat teljes szélességében végigvonuló erkély határozott vonala, valamint a negyedik emelet feletti, alul kazettás főpárkány adják. A burjánzó szecesszió helyett nyugodt, visszafogott díszítésű,

premodern megközelítés jellemzi leginkább az épület megformálását.

A díszítőelemeket határozottan az alsó három szintre koncentrálták. Az erkélykorlátokat növényi motívumos (indás, tulipános) betétekkel díszítették. Az ablaknyílások kívül tojással díszítették. Moiret Ödön domborművei, a *Gyermekeit védő anya*, a *Harc*, és a *Haldokló* 1915-ben kerültek az épület homlokzatára, a háború borzalmaira egyedülálló módon és korán reflektáló emlékként.

A Festetics család korszaka után, 1928-tól az ír Arc-képfestészeti Rt. tulajdona lett az épület. A második világháború utáni helyreállításakor, 1948-ban beépítették a tetőteret, beüvegezték a mezzanine-szinti és első emeleti loggiákat, átépítették a földszinti nyílásokat is. A következő évtizedekben az Országos Terhivatal, az Elektromex külkereskedelmi vállalat, később a Transelektro Külkereskedelmi Vállalat irodáit alakították itt ki. 1997 óta a Közép-európai Egyetem része. Az épület homlokzatát 2006-ban állították helyre, ekkor a hajdani kapubejáratot falkibontással aulává bővítették, itt ma a recepció található. Eredeti részletek ma már csak néhány helyen fedezhetők fel a házban: ilyen a lépcsőházak márványburkolata, a földszinten a lépcsőforduló fekete-fehér padlóburkolata, illetve a korlátrácsok. Az épület helyi védelem alatt áll.

NÁDOR UTCA 13.

A CEU egyik legújabb épülete a Nádor utca 13. szám alatti épület, amellyel egyetlen sorra áll össze a Nádor utca 9., 11., 13. együttese és a 15. szám alatti, 2016-ban átadott új épület.

A négyemeletes, belsőudvaros klasszicista bérházat Hild József tervezte, 1841-re épült fel. A megrendelők báró Vay János nagybirtokos és lánya voltak. A Hild által szignált tervek munkásságának fénykorából származnak, és a rá oly jellemző kétemeletes polgári lakóház nagy számban készített terveihez sorolható.

A földszinten boltosított kialakítású üzlet, illetve raktár kapott helyet. Az első emelet szintmagassága elárulja, hogy itt volt a tulajdonos számára készült, előkelőbb lakás az utcai fronton, a második emelet valamivel szerényebb, a belső udvarban pedig még egyszerűbb bérlakások épültek. A második udvarból szűk csigalépcső és függőfolyosó vezetett a bérlakások bejárataihoz. Az utcai homlokzat a Hildre jellemző módon mértékletes, egyenes ritmusú nyílásképzéssel, övpárkányt mutat, vakolt felületekkel.

1935-ben az akkori tulajdonosa, Conen Vilmos Máttyás jelentősen átépítette a ház bérlakásait. Ekkor szűntek meg a WC és fürdőszoba nélküli lakások, de a szobaszámok tekintetében is a kor bérlakás igényeire igazították az épületet, több kétszobás lakást alakítva ki. Az eredeti tervhez képest a ház idővel újabb két emelettel bővült. A kapuzat feletti első emeleti erkély korlátja, valamint a második emeleti erkélykorlátok szintén későbbi átalakításra utalnak. Az eredeti épület legszebb, legdíszesebb része a kovácsoltvas kapuzat volt.

A ház tulajdonosai a 19. század során grófok és bárók voltak, az első világháború idején viszont már az Általános Iparbank Rt., 1941-ben az Értékforgalmi Bank Rt. A második világháborút követő államosításokat követően, az ötvenes-hatvanas években az Országos Terhivatal, majd 1968 végétől a Transelektro Külkereskedelmi Vállalat irodáinak adott otthont. A 2010-es évek legelején az Alta Moda Fashion Hotel üzemelt benne egy évig, ma már a Közép-európai Egyetem. A szállodává alakítást az épület belső terei különösen megszenvedték, az Egyetem csupán a még fennmaradt értékek – a homlokzat, a téglá falazatok, a kovácsoltvas kapu – felújítására vállalkozhatott.

Három történelmi épületet néhány újabb egészíti ki. Az Október 6. utca 12. alatti könnyű acélszerkezetű, hullámzó homlokzatú irodaházat Kovács István tervezte, 1973-ban épült irodaháznak. Ennél is fiatalabb az utcáról nem látható, üvegfalú épület, amely a tömb belsejében épült fel 1994-ben, tervezője Iványi László volt. A Nádor utca 15. alatt pedig már az idén átadott új tömb áll, tervezői Sheila O'Donnell és John Tuomey. A ház sor több

évszázad építészetének eredménye, amely elemeinek felújításával, egybenyitással egy sokféle tudományágnak otthont adó nemzetközi egyetem méltó otthona lett. (Papp Géza)

(A fenti cikk megírásához az alábbi, a Közép-európai Egyetem épületeiről és a városrész történetéről szóló, a CEU Cultural Heritage Studies Program keretén belül, várhatóan 2017-ben megjelenő tanulmánykötet kéziratát használtuk fel – köszönet értük az Egyetem munkatársainak:

Süle Ágnes Katalin: *V. Nádor u. 11. – „Genius loci”, avagy az építés lakhelye.*

Patak Gergely: *Térelmzés és építéstörténet a Nádor utcai*

foto: Végel Dániel

Festetics-palotában. Festeticsek és Festetics-Antal, az építetető.

Nagy Ágnes: *Két reformkori lakóház a 20. század első felének pesti Cityjében. A Nádor utca 13. és 15. szám építészeti és társadalmi átalakulása az 1930-as évektől 1950-ig.*

CEU's historical buildings

CENTRAL EUROPEAN UNIVERSITY CELEBRATED ITS 25TH ANNIVERSARY WITH THE INAUGURATION OF A NEW BUILDING. NATURALLY, THE HISTORY OF ITS CITY CENTRE CAMPUS GOES BACK MUCH FURTHER.

This area once fell outside the former city walls; accordingly, development and construction in it really got off the ground once the city walls became an obstacle to development and lost their significance. As a result, construction in this area began at the dawn of the 18th century, from the south. To the north of the city centre of the time, construction of the New Building (Neugebäude) began in 1786 – this massive military project on the site of today's Szabadság tér (square) and the buildings that surround it lent new impetus to construction in this area, which was named Lipótváros (Leopold Town) in 1790. The year before that, the first urban development plan had already been created for the area, which designated the locations for today's Erzsébet tér and the Basilica and set out its regular street grid. This plan also designated the city block bounded by Nádor utca - Október 6. utca - Zrínyi utca (streets), which today houses several buildings of Central European University. Six years later, József Hild also drew up a development plan, which already extended as far as today's Markó utca. Development was hindered by the devastation caused by the flood of 1838, but could not be stopped. This was a key period for József Hild and Mihály Pollack – amongst others –, which enriched this part of the city, too, with several Neoclassical buildings. At this time, soil sealing of plots was already proceeding from Terézváros towards the Danube. On maps dating from around 1870 we can still find a relatively high number of vacant plots, but by the First World War they had practically vanished. In parallel with this process, buildings with an industrial function, such as mills or the Valero Silk Factory were also displaced from this area and replaced by residential, public administration, and judicial buildings. Around the millennial years the area of the present-day Kossuth tér took shape, with the still existing buildings of Szabadság tér rising on the former site of the New Building.

NÁDOR UTCA 9

Amid the construction projects of the Reform era Count Antal Festetics had a palace built on the corner of Nádor utca and Zrínyi utca. Although the developer family was not really rooted in Pest, the increasingly buoyant political life attracted the aristocracy also to the city, with palaces of lords cropping up one after another outside the city limits. The Nádor utca palace was constructed in an already functioning financial and political centre, so it is no wonder that its tenants included law offices and commercial banks, including Lloyds Bank.

Festetics turned to Mihály Pollack for the design of a holiday villa in 1803 and for the Festetics Chateau in Dég in the 1810's. He must have been satisfied with the work of the latter, as he also entrusted construction on the site stretching towards Zrínyi utca to him. The block closer to Zrínyi utca contained sheds, stables, and probably the servants' quarters and other service premises – unfortunately, the plans left to us contain many gaps. The most prominent part of the palace is its entrance designed for the corner, to which the courtyard and first-floor premises connect in a carefully considered manner. The 45° bevel of the corner makes room for the

entrance, while the triple division of windows above the semi-arched gate further emphasises the entrance axis. Through the gate, we enter a round lobby, which opens onto another octagonal hall enlarged with niches. From the latter we can progress towards either the courtyard or the stairwell, which even with its conservative ornamentation exudes classical elegance. Above the entrance halls Pollack created an ornate circular hall. This part, the carefully designed and logically connected complex of spaces represents the most valuable core of the palace. In line with the Neoclassical era, the elegance of the building is given by well-chosen ratios, light spaces, and conservative, but exquisitely crafted details.

With others, this building also suffered the ravages of the Second World War. In 1945 it was nationalised, and in 1948 the Economic High Council was moved here. During the darkest years of Communism, its upper floors were used by Military Intelligence - later the State Protection Authority - with the basement functioning as a prison. Up until the 1960's, the National Planning Bureau, amongst others, used the palace. Following this, until the change to a Democratic regime, the building housed the offices of METALIMPEX. Since 1992, the building has been held by Central European University; the refurbishment commissioned by the University won the award of the Hungarian Association of Architects in 1995 (designers: László Ágostházy, László Iványi, Endre Dulácska).

NÁDOR UTCA 11

Similarly to its neighbours, this edifice, too, was built by the family. The house commissioned by Dénes Festetics was completed in 1865 and remained in the hands of the family in the following decades. In 1901, Imre Festetics, then from 1912 Kristóf Festetics, still a minor at the time, became its proprietors. The building that stands there today was built for the latter by the aristocratic family in 1914-15, according to the plans of Béla Jánoszky and Tibor Szivessy.

Béla Jánoszky was a member of the artistic group called „Youngsters” which banded around Károly Kós in search of a national style of architecture. Between 1909 and 1918, and 1925 and 1932 he also co-designed plans with Szivessy. Their efforts to combine the elements of Hungarian decorative folk arts with the most cutting-edge structural construction are also evident in the Nádor utca building. The layout of Nádor utca 11 can be considered typical

of Budapest: it is a building arranged around a central courtyard, with two stairwells, a ground floor occupied almost completely by businesses, and the janitor's apartment. (Jánoszky himself lived in one of the first-floor apartments.) The main stretch of the street could be reached via three-membered steps projecting from the main axis; the rear entrance was served by smaller and simpler steps. The rear part was designed with a circular corridor. The basement was used for the boiler room, storage rooms, and cellars.

The symmetrical facade with its five axes is sectioned by three-sided, projecting balcony rails and arced, enclosed loggias. Horizontal sectioning is provided by the pronounced line of the balcony that runs along the entire length of the facade between the first and second floors and by the main cornice above the fourth floor, with its coffered bottom. Instead of the fanciful style of Art Nouveau, the design of the building is characterised by serene and refined ornamentation and a pre-modern approach.

Decorative elements were clearly concentrated on the first three floors. Balcony rails were decorated with plant motif insets (vines, tulips). Window openings were decorated with rows of eggs on the outside. The reliefs of Ödön Moiré - “Mother protecting her children”, “Combat” and “Moribund” were added to the building facade in 1915, as early and unique mementoes reflecting on the horrors of war.

After the age of the Festetics family, in 1928 the building passed into the hands of the Ír Arcképfestészeti Rt. (Irish Portrait Painting Company). During its reconstruction after the Second World War in 1948, the attic was built in, the mezzanine-level and first floor loggias were fitted with glass panes, and ground floor openings were also converted. In the subsequent decades the offices of first the National Planning Bureau, later of the Elektroimpex Export-Import Company, then of the Transelektro Export-Import Company were set up here. Since 1997 the building has been part of Central European University. Its facade was restored in 2006, when a wall was demolished to transform the former gate into an atrium; today, the reception is situated here. There are few original details left in the building, such as the marble covering of the stairwells, the black and white floor covering of the ground floor landing, and rail grilles. The building is under local heritage protection.

photo: Tamás Bujnovszky

NÁDOR UTCA 13

The building at Nádor utca 13 is a more recent acquisition by CEU, which converts the Nádor utca 9-11-13 building complex and the new building at No. 15, inaugurated in 2016, into a single row of buildings. The four-storey, neoclassical tenement house with an inner courtyard was designed by József Hild and completed in 1841. Its developers were the landowner Baron János Vay and his daughter. The plans signed by Hild date from the height of his career, and can be grouped with the plans of two-storey burgher houses typical of him, of which he designed many.

On the ground floor a vaulted shop and a storeroom were installed. The height of the first floor reveals that this was where the more elegant apartment for the proprietor was set up on the street front; the second floor is somewhat more modest, while in the inner courtyard even simpler tenement apartments were built. From the second courtyard a narrow spiral staircase and a hanging corridor led to the entrances of tenement flats. The street facade shows a restrained and uniform layout of openings, with a belt cornice and rendered surfaces, characteristic of Hild.

In 1935, Vilmos Mátyás Conen, proprietor of the build-

ing at the time, made significant conversions to its tenement flats. This was when flats without a toilet and bathroom were eliminated, but also in terms of the number of rooms the building was adjusted to the requirements for rental flats of the era, with the creation of several two-room apartments.

With respect to the original plans, two more storeys were subsequently added to the building. The rail of the first-floor balcony above the gate, and the second-floor balcony rails also bear testament to a later conversion. The most beautiful and ornate feature of the original building was its wrought iron gate.

During the 19th century the proprietors of the building were counts and barons; by WW1, however, it was already owned by the Általános Iparbank Rt (General Industrial Bank Plc.), then, from 1941, by the Értékforgalmi Bank Rt. (General Banking and Trust Co.). Following nationalisation after WW2, in the 50's and 60's the building was home to the offices of the National Planning Bureau, then, from the end of 1968, to those of the Transelektro Export-Import Company. In the early 2010's the Alta Moda Fashion Hotel operated in the building for a year; today, it houses the Central European University. The interior spaces of the building suffered particularly from the conversion into a hotel; the University could only undertake to renovate its remaining treasures: the facade, brick walls, and the wrought iron gate.

These three historical buildings are complemented by a few more recent ones. The office building with a light steel structure and an undulating facade at Október 6. utca 12 was designed by István Kovách, and built to its function in 1973. Even more recent is the glass-walled building not visible from the street, which was built inside

the block in 1994, designed by László Iványi. Nádor utca 15 is home to the new block inaugurated this year, designed by Sheila O'Donnell and John Tuomey. This row of buildings is the result of centuries of architecture, which with the renovation and amalgamation of their elements has become a worthy home of an international university with a great variety of faculties. (Géza Papp)

(For the above article we have used manuscripts for the volume of studies on the buildings of Central European University and the history of the district, expected to be published in 2017 under the CEU Cultural Heritage Studies Program – we would like to thank the staff of the University for these:

Ágnes Katalin Süle: *V. Nádor u. 11. – „Genius loci”, avagy az építés lakhelye.* (District V, Nádor Street 11 - „Genius loci”, or the abode of the architect)

Gergely Patak: *Térelmés és építéstörténet a Nádor utcai Festetics-palotában. Festeticsek és Festetics-Antal, az építető.* (Spatial analysis and construction history in the Nádor Street Festetics Palace. The Festetics family and Antal Festetics, the developer)

Ágnes Nagy: *Két reformkori lakóház a 20. század első felének pesti Cityjében. A Nádor utca 13. és 15. szám építészeti és társadalmi átalakulása az 1930-as évektől 1950-ig.* (Two Reform era residential buildings in the first half of the 20th-century city centre of Budapest. The architectural and social transformations of Nádor Street 13 and 15 from the 1930's until the 1950's.)

